

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

(Շար. Սիմոն, 1935, Դեկտ. էջ 389է6)

ՅՈՐԻՆՈՂԸ

Եթէ հայ երաժշտութեան տեսաբանը այդքան մեծ ու բեղուն եղաւ կոմիտաս Վարդապետին մէջ, առոր բուն պատճառը հոն է որ ան չէր իր նիւթին լոկ դուրսէն, աւարկայօրէն մօտեցող գիտուն մը, այլ զայն ներսէն հասկցող, բռնող ու ապրող էն հարուստ տեսակէն արուեստագէտ մը որ հասած էր Հայ Երգիւն Ոճին իսկութեանը հիմնական, կեդրոնական յայտնատեսութեան, intuitionին որուն լոյսին տակ կը պարզուէր իրեն և իր միջոցաւ ուրիշներուն Հայ Երաժշտութեան ինքնատիպ էութեան գաղտնիքը: Այդ լոյսին տակ յայտ բերուած օրէնքները իրենց կարգին, ինչպէս ըսի, պիտի առաջնորդէին զինքը իր բուն արուեստագէտի գործին մէջ:

Ի՞նչ եղաւ արուեստագէտին, յօրինող արուեստագէտին արժէքը կոմիտասին մէջ:

Հոս է որ զինքը ստորագրահատողներ կը թօթեան իրենց ուսերը: «Կոմիտաս Վարդապետ յօրինող երաժշտ մը չիղաւ, չկրցաւ ըլլալ երեւք, կ'ըսեն, այլ երգեր հաւաքող մը և դաշնաւորող մը միայն ու պարզապէս: — Հորցը այդքան ալ պարզ չէ սակայն: Ժիշղ է որ Վարդապետը ինք իր հաշտայն չստեղծագործեց — բուն իսկ իրմէ յօրինուած քանի մը ծանօթ կտորների փոքր ու երկրորդական բաներ են, ընդհանրապէս հանդիսական առիթներու համար չիւնուած, որոնց ինք ալ կարեւորութիւն չէր տար: Կարող չէր, չպիտի ըլլար Վարդապետը, տարաբանող Վարդապետը իր բուն իսկ անձնական ստեղծագործութիւնը բերելու

Հայ Երաժշտութեան: Պէտք չէ վճռել, չենք կրնար վճռել: Երկարատեան այդ ուղղութեամբ չէ խորհած բնաւ: Ուրիշ ըստ իրեն և ըստ մեզի ալ, աւելի անմիջականօրէն կարեւոր գործ ունէր ընելիք, ու այդ րրաւ: Բայց անիկա արուեստի, ստեղծագործութեան կենքէն շատ կաշուի խլուեցաւ. իր կարողութիւններուն ամենէն հասուն ու բեղուն շրջանին իսկ — ոչ շատ աւելի քան 45 տարեկանին իր մտերիմները մտնէին ալ գիտեն որ այդ առեն արդէն ձեռնարկած էր պատրաստութեանը մեծ գործի մը որ իր ծրագրին մէջ իր բուն անձնական բերումը պիտի ըլլար Երաժշտութեան. Յ. Թումանեանի «Անուշիւն» վրայ օրհույի մը պատրաստութեան» որուն համար կը խորհէր յօրինել նոր, հայկական նուագախումբ մը, հերոսական գործիքներու մէջէն ընտրելով և անոնց միացնելով հայկական ու արեւելեան գործիքներ, արիւնքներ մասնաւորաբար: Ի՞նչ պիտի ըլլար այդ գործը: պատճառների ունիմ կարծիքով թէ մեծարժէք պիտի ըլլար: Ինծի երգած ու նուագած է անոր նախերգանքը և խոր տպաւորութիւն եմ կրած:

Բայց նկատի չունենալով այն մտնէն ու առնելով Վարդապետին հայ եկեղեցական ու ժողովրդական հրգերու յարդարման ու դաշնաւորման աշխատանքը միայն, ամենամեծ սխալ մը պիտի ըլլար սովորական, ամէն երաժշտագիտական ուսումնառացած, նշոյնիսկ տաղանդաւոր երաժշտի կարելիութիւններուն մէջ գտնուող գործի մը հետ չփոխել զայն:

Արդարեւ Կոմիտաս Վարդապետ բերած է իր գաշնաւորութիւնուն մէջ երաժշտական թափանցման, մեկնութեան այնպիսի խորութիւն մը, գրեւթակերպի այնպիսի նորութիւն մը, ոճի ինքնատուութիւն մը որ անոնք սովորական գաշնաւորութիւններու սահմանէն անշափօրէն անդին կ'անցնին իսկական ու մեծարժէք ստեղծագործութիւններու կարգին տեղ ունեւորու համար:

Հայ երգերուն վրայ Վարդապետին կատարած աշխատանքը նախ անոնց էութեան ինքնայատուկ հարեթիքն, ինքնուրոյն ուղիին թափանցման, լայնազոյն իմաստով հասկացման գործը եղած է: Գերազանցօրէն և արդարօրէն ինքնափստան ճաշակով մը կը մօտենայ տն Հայ ըլլայ հեղեղեցական ըլլայ աշխարհիկ հրգերուն ու քիչ առաջ յիշուած Հայ երաժշտական Ոճին իսկութեանը մասին իր ունեցած — կարծես ցեղային երաժշտական վերապրող հանճարէ մը իր ստացած — յայտնատեսութեան լոյսովը կը դատէ հարադատ հայ եղանակները օտարամուտ երգերէն: Այդ ընտրուած երգերն ալ իրենց կարգին նոյն յայտնատեսութեան լոյսով կը յղկէ, մաքրելով զանոնք անոնց վրայ խառն կապած ու անոնց բնութիւնը եղծող օտարամուտ կամ ժողովրդական ազաւաղութիւնէրէ եկած տարրերէն. ու կ'ունենայ զանոնք իրենց սկզբնատիպ, ստոյգ վայելչազեղութեամբ մէջ. մասնաւորաբար, այսպէս, մեր կրօնական երգերը իր բացարձակ ճաշակին անվերադառնալի վճիռներուն տակ կը ձգեն իրենց վրայի վերջամուտ, բայց թերեւս դարերէ վեր խաւացած անխմաստ երկարաձգութիւնները, արեւելեան զարդարութիւնները, մեղկ ու քանդակաւոր (enharmonique) ծամծմութիւնները: Այսպէս մէջտեղ եկած հարադատ հայ եղանակը՝ պարզ է, ժուժկալ և առնացի դիմերով, և զուարթութեանը մէջ իսկ լուրջ ու տխրութեանը մէջ իսկ երանական, բանասեր՝ կառուցուածքով բայց և զարմանալիօրէն կենդանի, խորեռանդ, միեւնոյն աստիճան կորովի ու շնորհալիօրէն քաղցր և գերազոյն գաղտնիք իր անասելի հմայքին, պիտի ըսեմ սուրբ հմայքին — դէպի խորհրդաւոր աստուածային ներկայութիւն մը թեւող թռիչքով մը վսեմ, խռովիչ՝ Կոմիտաս Վարդապետի այսպէս մեղր բերած հայ եղանակը իր բանական պայծառութեամբը,

և իր առնացի կորովովը, իր մաքուր զգաստութեամբը յայտնապէս արեւմտեան-արիական է բայց և իր արեւահամ քնքշութեամբը, իր երազայնութեամբը արեւելեան միեւնոյն աստիճան: Ու ի վերջոյ ոչ այդ և ոչ այն, ինչու չըսել մէկ բառով՝ հարազատօրէն ու ինքնուրոյնապէս հայկական է. հայկական mystique է մը բոլորած:

Բայց այս եղանակները արդիական Միծ երաժշտութեան մէջ մտցնելու, զանոնք ներացած ու յառուցած ճաշակներէն վայելելի զարմնեցու ու անկախաբար ալ եւրոպական ճաշակէն իրենք իրենց մէջ իսկ զանոնք ամբողջովին արժեքնելու և անոնց դիւ եւ ի կարողութեան (en puissance) պարունակած երաժշտութիւնը բովանդակօրէն իրագործելու, actes բերելու համար հարկ էր գոյնաւորել: Մենեղի յարմար եղանակներուն համար գաշնակի կամ երգչհոնի ընկերակցութիւն յօրինել ու խմբերգի յարմարներուն բազմաձայնութիւն հագցնել:

Անհունօրէն դժուարին խնդիր: Սովորական արուեստագէտի մը համար ստեղծելու չորս բան ալ կայ: Եւրոպական գաշնակները (accord) պատրաստ են, գաշնաւորման դասական կանոնները՝ յայտնի. պիտի բաւէր զանոնք կիրարկել մեր երգերուն:

Մանուսկը որ այս տեսակ գաշնաւորումը նոր բան ալ չէր. կարամուրգաւ և Եկմալեան ժողովրդական բաւական երգերու և Հայ Պատարագին համար տուել էին աստոր օրինակը:

Բայց գերազանցօրէն նորը և խորազգած արուեստագէտին համար որպիսին էր Կոմիտաս, հարցը կը ներկայանար այլապէս բարդ, դժուարին. գործը այնպէս պատասխանատու: Այդ երգերը միաձայն ստեղծուած էին ու պարզօճկ, գեղջուկ բեւրաններէ երգուած այդպէս: Հայ ժողովրդի գիւրջաւորական բնազդը, հայկական բարձրաշխարհի բնութեանը միացած՝ տուած էր այդ երգերուն երաժշտական այնպիսի դրոշմ մը, երանդներու այնպիսի փափկութիւն մը որ անոնց իսկութիւնը կրնար եղծուել անմիջապէս եւրոպական ներդաշնակութիւններու առաջին հպումին իսկ: Մեր երգերու շունչը կրնար խնդրուիլ եւ բոլորական գիտուն ներդաշնակութիւններ

բուն ծանր փաթաթումին մէջ: Հայկական ազատ լեռներուն վրայ բուսած ու ապրող այդ փոքրիկ վայրի երաժշտական ծաղիկները ի՞նչ պիտի ըլլային իրենց հողէն փըրցուած ու մեծ քաղաքներուն եւրոպական Արուեստի պալատներուն ու պարտէզներուն մէջ բերուած:

Պէտք է ըռի որ կոմիտաս Վարդապետ իրապէս հանճարեղ լուծում մը գիտցաւ բերել այս հարցին:

Նախ պատշաճազոյն ընտրութեամբը այն ներդաշնակութիւններուն և ներդաշնակային շղթայումներուն զօրս գործածեց ժողովրդական թէ՛ կեցեցեցական եղանակներու իր բազմաձայն խմբագրութիւններուն մէջ: Եւրոպական դասական ներդաշնակութիւնները և շղթայումները չեն աւնոնք, ինչպէս է պարագան օրինակ Եկմալեանի Պատարագին մէջ: Դասական երբեքուկը ապաւէս, ըսի արդէն, որ պիտի հոժէր այդ երգերուն ներդաշնակային ի կարողութեան գոյ նկարագրերը, շատ անգամ ու հետզհետէ աւելի վտարուած է այդ դաշնաւորումներէն: Փոխարէն յաճախ քառեակի կամ հնգեակի վրայ հիմնուած դաշնեակներ և մանաւանդ նոր հոկանչուուն (dissonnant) դաշնակներ գործածուած են որոնք բարեբաղդօրէն կը շնչտեն այդ երգերու յատուկ ներդաշնակային դիմագիծը:

Ետոյ դաշնաւորման համար իր գործածած խմբագրութեան հղանակովը՝ պատշաճօրէն բարեխառնուած ամեղանակային (contrapointique) կերպն է այդ, որ բազմաձայնութիւնը ձեռք կը բերէ ոչ թէ մայր եղանակին տակ պարզապէս դաշնեակներ դնելով՝ այլ այդ մայր եղանակին ընկերացնելով սուրիշ՝ բայց անոր բնուածիւնէն սերած, անոր ազգական մէկ կամ աւելի եղանակներ. ու այսպէս մայր երգին շուրջը յօրինուած եղանակներու փուռնով մը տալով մեղի բազմաձայնութիւնը: Դաշնաւորելու այս բազմեղանակային (polyphonique) կերպը որ յատկանշական է եւրոպական նոր համանուագային (symphonique) օճին, կը պահէ հայ երգերուն՝ իրենց էապէս մեղեդիական (melodique) հանգամանքը: Այդ ընկերացող եղանակները Վարդապետին սեպհական հանճարեղ յօրինումներն են, որոնց իւրաքանչիւրը մայր եղանակի ի կառքութեան գոյ մէկ երեսը երևան կը բերէ:

Կ'իրագործէ. հետեւաբար ոչ միայն չի խեղդեր, չի խեղաթիւրի անոր օգին այլ զայն աւելի բազմակողմանիօրէն կը վերստեղծէ, զգալի կը դարձնէ, կը ճոխացնէ, ամբողջովին կը ցայտեցնէ:

Ու վերապէս երգերուն դաշնաւորումին մէջ իր բերած երաժշտական նկարագրեղութեան, pittoresque, տեղական գոյնի, couleur locale մտահոգութեամբ որ խմբերգական հնչականութեան դմայիլի գիւտերով այդ երգերուն շուրջ պահել յաջողեցաւ անոնց ընդի միջավայրը, միեւնոյնը, երաժշտական կլիման կարծես:

Կոմիտասի դաշնաւորումներուն մէջ զխառր երգին շուրջ, այսպէս, երբեմն տգեկոշուած կը գտնենք երգին արթնցուցած արձագանգները, պիտի ըսէիք հայ սառալանջներուն վրայ, (Սարգիս փրով զնացին պարագան): պարի եղանակներուն մէջ երգին ընկերացող պարի քայլերուն ու թմբուկներուն թափահարումը (Հով ղիմին, Սոնա Խարին, Առաւօտն քաղի լուս սքանչելի հարաներգին մէջ այսպէս). զեղջկական բակին մէջ կթուրդ աշներուն զանգակներուն հնչիւնին տնորշ արձագանքները՝ Հինգ ձեռնիմ կտուած փոքրիկ զուլի գործոցին մէջ: Բաղդասեցէք այս կտորները եւրոպական սովորական խմբերգներուն լոկ ներդաշնակային հնչողութեան հետ. հոս նրբագոյն երանգներու գերազանց տուշութիւն (rendu) մը պիտի գտնէք որուն նմանը Տէպիւսիի՝ Շառլ Տ'Օլշտէնի տաղերուն վերայ յօրինած երեք խմբերգներուն ու քանի մը Ռուսական խմբերգական գործերուն մէջ հանդիպած եմ միայն: Եւրոպական երաժշտութիւնը, մանաւանդ նորը, երաժշտական նկարագրեղութեան հոյակապ էջեր տուած է անշուշտ, բայց ամէնքն ալ նուազախաբի համար. քիչ անգամ հոն կը գտնենք խմբերգական արուեստի այն բարձրութիւնը որ Կոմիտասինը հղաւ:

Անշուշտ Վարդապետը մէկէն չի հասաւ այս կոտորիլութեան: Իր առաջին, մանաւանդ կրօնական երաժշտութեան գաշնաւորումները գեռ գերմանական դասական և ուսումնական խիտ ներդաշնակութիւններով ծանրաբեռն են: Բայց մանաւանդ Բարիկ Կատարած իր ճամբորդութիւններով նորագոյն ֆրանսական և առասական երաժշտութիւններուն իր ծանօթացումը

զինքը անօրինակ կերպով նրա ցուց իր ճաշակին ու արուեստի ըմբռնողութեանը մէջ ու իր բնագրին ալ օգնութեամբը հասաւ խմբերգական խմբագրութեան այդ անգերազանցելի վարպետութեանը։

Ու այսպէս ունեցանք հայ կրօնական երաժշտութեան կալուածին մէջ Վարդապետին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Պատարողը. մեծարժէք գործ(²)։ Ունեցանք շարականներէն ոմանց սքանչելի դաշնաւորումները։ Իսկ ժողովրդական երաժշտութեան սեռին մէջ՝ իր կազմած հրաշագեղ շարերգները, suiteները, որոնք առթուամ շնորհով մը պիտի ապրին երաժշտութեան գեղեցկագոյն ստեղծագործութեանց կարգին։ Փոքր երգերը, իրենց նիւթով ու երաժշտական բնատուրութեամբ ներկայացուցած յարմարութեանց համեմատ, վարպետը իրարու կապած է. երգի մանեակներ շինելով այսպէս։ Անոնց մէջ ծունըր ու գանդազ կ'առայթով երգերուն հակագրուած են թեթեւ ու եռանդուն կըլնոյթով եղանակները ու այդպէս ստեղծուած են երաժշտական փոքր գլուխ գործոցներ։

Ու մեր զմայլած հոգիներուն առջեւ էն, աւելին՝ խորէն անցուց Վարդապետը, շարան շարան այդ երգերը որոնց մէջ արվանդակ կ'անընէ է հայ ժողովուրդին. ստրախութեամբ աշխատող, զմայլազին երազող, մաքրօրէն ու խորագին սիրող, առաջ թախծութեամբ մը կարօտացող, դիւցազնացող ու միշտ ու էապէս հաւատացող հայ ժողովուրդին. աշխատանքի արի ցնծերգները, լուսնալուսնային պարերգներն ու հարսներգները, միւսնոյն ստեղծ գգաստ ու խռովիչ այն սիրերգները, անհուն ու խոր կարօտերգներն ու սղերգները, բոցաշունչ գիւցազներգները, իսկապէս աս-

տուածաթորիչ շարականները։ Բովանդակ կ'ունենէր հայ ժողովուրդին՝ երաժշտացած, ու այս անգամ Վարդապետին Արուեստին մէջ վերստեղծուած, պայծառակերպուած, պայծառաձայնուած . . . :

Այդ արուեստով բերուած Հայ երաժշտութիւնը իր եղանակներու անսովոր հրնչողութեան նկարագրովը, իր ներկայացուցած ձայնաշարերուն եւ դաշնաւորման եղանակին արտադասական ու խիզախ ինքնատուրութեամբը ու վերջապէս հոն երեցող գրեկներդին բազմեղանակային (polyphonique) եւ յատկանշօրէն նկարագրիչ բնութեամբը եւրոպական երաժշտական արդիական moderniste ճաշակին ուղղակի կը համապատասխանէր, ահա ինչու ընդունուեցաւ զմայլումով այդ շարման վարպետներէն։ Հայ երաժշտութիւնը զարհիւ է ու զարհիւ եկած՝ կոմիտաս Վարդապետին շնորհիւ, մէկ աստուածով՝ երաժշտական արուեստի բնաշրջութեան յառաջացած գիծին վրայ տեղ կը գտնէր։

Այս մեծ պատիւ մըն էր մեզի համար։ Կը պարտինք զայն իրեն։

Խ Մ Բ Ա Վ Ա Ր Ը

Եւրոպացիներու մօտ այս արդիւնքը ու մեր մէջ ալ Վարդապետին երաժշտութեան բերած անօրինակ խանդավառութիւնը չպիտի բացատրուէր սակայն, տակաւին, գործերու խմբագրութեան այս արուեստին յատկութիւններովը միայն։ Որովհետեւ լուսագոյն երաժշտական երկերը գէշ կամ միջակ կերպով գործագրուած՝ չեն տար իրենց կարելիութեան մէջ եղող արդիւնքը։ Մեծ բարեբախտութիւնը հոն էր նաեւ և տակաւին որ Վարդապետը իր երկերու գործագրութեան, executionին համար կը բերէր խումբերու զեկովարութեան արտասովոր տաղանդ մը։ Այս տեսակէտով իր ըրածը պարագայէս հրաշքի սահմաններուն կը մօտենար։

Վարդապետը կը հասնէր քաղաք մը, յաճախ հապնակով կը ժողվէր երգիչներ, շատ անգամ կ'երաժշտութեան ու է աստուած մէ և մշակումէ զուրկ, ու այսպիսի տարբերէ մէկ կրկու ամսուան, երբեմն քանի

(²) Պիտի ունենայիմբ ուրիշ Պատարող մը եւս որ պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսէր իմբ, իր կոնական երաժշտութեան կարեւորագոյն երկը, այս անգամ իստե իստ մի համար գրուած հնգաձայն-վեցաձայն եւ կ'առուցուած Օր. Էմի Արգաթի կողմէ հրատարակուած Ջուլիայի պատարողին մայր եղանակներուն վրայ գործ վարդապետը կը նկատէր ամենէն հարազատօրէն հայկական պատարողի եղանակները. պիտի ունենայիմբ՝ եթէ չպատահէր աղբը։ Այդ գործը կ'արեւուր մասերով գրուած էր արդեւ, բայց զարմանալի է որ անկէ ոչ մէկ հեօ գտնուած է իր օրագրերուն մէջ. ո՞ր անձեացած է արգեօք այդ գործը։

մը շարժումն մէջ ներկայանալի խումբ մը յառաջ կը բերէր, երգչական առաջնա-
կարգ իրագործութիւններու կը հասնէր, իր սորվիցնելու եւ վարիլու կիրպըլ գիտինք
որ ապշեցուցիչ էր: Անոնք որ ծանօթ են
նուագախումբի կամ երգչախումբի ղեկա-
ւարման արուեստին կամ նյութիս միայն
երաժշտական կեանքին, գիտեն թէ պար-
ծերու պարզապէս ճիշդ իրագործումը ղեկ
սկիզբն է ու տարրական բանը միայն ձեռք
բերուելիք իրաւունքն արդիւնքին համար,
բուն խնդիրը արտայայտութիւնը, երանգ-
ները ու աւելիլն՝ երաժշտական շունչը, ա-
գին ձեռք բերելուն մէջն է: Ու ասոր հա-
մար չեն բաւեր սովորական գիտութիւնը
եւ վարպետութիւնը արուեստին: Ասոնց-
մով՝ ճիշդ բայց պարզ հղանակաւորումի
մը ու բազմաձայնութեան մը միայն կա-
րելի է հասնիլ: Երաժշտական բուն յա-
փըշտութիւնը ստանալու համար ա-
սոնցմէ անդին դառնուող տեսակ մը մոգա-
կանութիւն անհրաժեշտ է որ քիչ վարիչ-
ներու միայն արուած շնորհ մըն է: Ու այդ
շնորհը ունէր բացառիկ աստիճանով մը
Վարդապետը:

Իր ձեռքբերէն որոնց մէջ զանոնք
աւելի կենդանի պահելու համար չէր
առնէր ոեւէ գաւազանիկ, իր գէմքէն,
իր ամբողջ անձէն անասելի ելիկտրակա-
նութիւն մը, մագականութիւն մը, ներշնչ
գիւթութիւն մը կ'երթար երգիչներուն, վեր
հանելու տեսնց հոգիները ու ձայնիւրը, ա-
սոնցմէ ու ասոնցմով հաղորդուելու համար
յետոյ աւնկնդրող բազմութիւններուն ու
երաժշտական հոգեկանութեան անդիմա-
դրելի եւ երբեմն ամփոք ալիքներուն մէջ
աւանելու եւ բարձրացնելու համար գանձեր:

Ու այսպէս՝ Մեծ խնայողութիւնն
էր յափշտակուած ամբողջներուն որ ծա-
փաւարութիւններուն մէջ ա՛լ կ'որոտար,
կ'որոտար ու չէր դադարէր: Երբեմն Յիզը
բովանդակ արթնցած կ'ըլլար կարծես այդ
պահերուն՝ Հայ բազմութիւններուն մէջ:
Մոռցուած Յիզը որ յանկարծ կ'ըլլար սըր-
տերուն մէջ, կ'երգէր արիւնին մէջ ու ար-
ցունք կը գնէր անհամար աշփոյծներն:

Կոմիտասի երգչախումբը՝ կը հնչէր յա-
ճախ իրեն արդիական նուագախումբ մը,
Հոն չկային լոկ տարբեր բարձրութեամբ
ձայններ տրամադներուն, աջօններուն, քե-

նոններուն ու սրահներուն իրենց ինքնայա-
տուէկ դրոշմով: Ինչպէս կան անոնք եւ-
րոպական սովորական երգչախումբերուն
մէջ, Ըսի որ Վարդապետին խմբագրական
գործերը երաժշտական նկարագրողութիւն
ստեղծելու մտահոգութեամբ գրուած են,
այդ նկարագրողութիւնը ձեռք կը բերուէր
բարձրագոյն արուեստով մը խումբերու խ-
րագործութիւններուն մէջ ձայններու ար-
տաբերման արուած զանազան երանգնե-
րով ու անոնց տարբեր բաղապտութիւննե-
րով: Ու ի վերջոյ այդ բոլորը թափանցող
թեւող զգացումովը, այդ բոլորին մէջ վար-
դապետին անձէն հկած եւ մտած անդի-
մադրելի շունչովը:

Վարդապետը անկասկած մեր ժամանա-
կի առաջնակարգ եւ բացառիկ երաժշտա-
կան ղեկավարներու գիծին վրայ կուգար:

ԵՐԳԻՉԸ

Միծ եղաւ իրեն խմբավար, թերեւ անոր
համար ալ էր այդ որ մեծագոյն եղաւ իւ-
րեւ երգիչ: Իր համբերգներուն երբ իր խումբ
բերու հրգերէն վերջ, կ'անցնէր դաշնա-
մուրին առաջ ու կ'երգէր ինքն իսկ՝ իր
խումբերն ու խմբերգներն ալ կը մոռցնէր —
Յաճախ կը հարցնեն ղալմէ ձք Գոմի-
տասը, գեղեցիկ էր շատ իր ձայնը, ինչ-
պէս էր իր ձայնը: Բայց երբ կ'երգէր Վար-
դապետը ո՛վ կը խորհէր իր ձայնին: Գե-
ղեցիկ ձայնիկ շատ եղած են եւ կան իրե-
նինէն աւելի գեղեցիկներն ալ ապահովա-
բար շատ: Բայց իրեն պէս երգիչներ շատ
քիչ հկած են աշխարհ ու պիտի գան: Ան-
շուշտ սքանչելի կիրպով կը բարձրանէր,
կը տարածուէր, կը տիրակալէր իր ձայնը
անհատնում շունչն մը բռնուած, տար-
ուած: Դարձեալ սքանչելի օրակով մը,
դրոշմով մը օժտուած էր ան հակառակ
երբեմն խաղաղ ու մարած տարրերու որ կը
խառնուէին անոր, խառվիչ բան մըն ալ
իրենք խառնելով սակայն անոր այնպէս
մոգուր հնչականութեան: Բայց այս բա-
ւորը կը չբանային իր երգումներին նկա-
րապիլը կազմող արտայայտականութեան
քով, իմաստի, զգայման երանգներուն,
կիսատաներնիւրուն տուչութիւնը ընելու
իր կարողութեան քով: Ու ասոնք ալ տա-
կաւին՝ այն անասելի քերականագ հոգեկա-

նութեան քով որ իր երգուածքին ներյուտակ թռիչքը, վեհութիւնը, միաբիւր իր կազմը: Չայն մը չէր այդ՝ հոգի մըն էր:

Հայ երաժշտական ոճի իսկութեանը իր յայտնատեսութեանը օգնութեամբ, յայտնատեսութիւն՝ որու մասին ըսի, Կոմիտաս Վարդապետ գտաւ ու բերաւ մեղի հայ երգումի բուն ու հարազատ եղանակը, Ոճը: Ատիկա ալ իր անկորնչելի փառքերէն մին պիտի ձայն:

Մանաւանդ հայ կրօնական երգին տուչութեան, այսպէս ըսենք Մեսրոպեան Ոճը գտած էր: Մեսրոպեան կ'ըսեմ որովհետեւ հայ կրօնական երգը տուչութեան իր ոճը խորհրդաւոր հանգիստութիւն մը ունի Մեսրոպեան երկաթագիրներու, մեր սոսկեղաբու մատենագիրներուն՝ մեր ճարտարագիտութեան մէջ շրջանին կառուցուածքներու ունին հետ. նոյն անսկսեցի, կորովի, պարզօրէն շնորհալի, սրտազին ու միտքի իսկութիւնը անոնց և իր երգուածքին մէջ: Այդ երգուածքին մէջ արեւելականութիւնը իսպառ թոթափուած էր բայց և չէր ինչարան եւրոպական կերպին մէջ. բուն իսկ հայ հոգիէն ու հաւատքէն եկած սրտառուչ ու աստուածաթուիչ բան մը օգնելիութիւն կուտար անոր: Ո՞ր էր թէ չը կորսնցնէինք իր երգումի գպօքը, իրմով մէջ մը վերագտնուած այդ երգչական Ոճը:

ԱՆՁԸ

Այս ամէն գերազանցութիւններուն տակ հիմնական գաղտնիք մը կը պահուի սակայն. եթէ իր մէջ տեսաբանը, յօրինողը, խմբավարը, երգիչը եղան այն ինչ որ եղան պատճառն այն է որ այդ բոլորը տարբեր ձեւերու տակ նոյն և մի իսկութեան մը արտայայտութիւններն էին: Տեսաբանին թէ յօրինողին, խմբավարին թէ երգչին տակ միեւնոյն երաժշտական Անձը, միեւնոյն յայտնատեսական լոյսով լուսավառ մարդու էութիւնը կը ճառագայթէր: Կոմիտաս իր Անձը ամբողջ կը գնէր իր բոլոր ըրածներուն մէջ, իր խմբագրած յետին երգին և երգած յետին շնչոտին մէջ. ու հանճարի լոյս մը կը կրէր իպարտալարայ այդ Անձը իր մէջ: Ոչ անձկական հանճարի սակայն, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, — ու հոս է էական յատկանիշը իր պարա-

գային — այլ ցիլսցին հսկման լոյս մը: Տեսակ մը անանձնական տեսողութիւն կ'առաջնորդէ զինքը իր զործին մէջ ու տեսակ մը անանձնական ոգևորութիւն կը լինէ զինքը ու իր ամբողջ գործունէութիւնը: Այդ է գաղտնիքը այն Տեսողողի ու Առաքեալի նկարագրին որուն զիծերով իր անձնաւորութեան պատկերը պիտի անցնի մեր պատմութեան: Ու ահա ինչու Արուեստագէտը և Հոգեբանական ձուլուած եղան միշտ իր էութեանը մէջ, միակտուր ճառագայթ մը կազմեցին հոն: Հոգին կը կրէր իր մէջ ու իր մէջ Հոգին՝ Սուրբ կ'զգար, ասկէ՝ իր հաւատքը: Իր անձնաւորութեան շինուածքին ու բնաւորութեան տեսակէտով իբրեւ Ս. Սահակներու և Ս. Մեսրոպաներու գիծէն դէմք մը անցած եղաւ Հայ կեսնքին մէջէն Հայ պատմութեան:

Իր էութեան Միութիւնը . . . բայց ի՞նչ կամքով ու ճիշտով բռնուած էր ան ու լարուած իր մարմինին մէջ: Մարմինը, նիւթը որուն օրէնքը օւրիշ է պիտի օգտուէր աւել Մեծ Աղէտին իրեն տուած զմիմի պատհնութիւնն կարծես իր վրէժը առնելու՝ անկէ իրեն վրայ եղած բռնութիւնէն: Ինչպէս ըրած էր օւրիշ մեծերու: Ու ապրեցաւ շնորհալի ու արարաբաղդ Վարդապետը ճակատագրիներուն էն եղբրականը, մեր ու աշխարհի աչքին առջև կենդանի ձնալու գարնանը զարնուելով ճիշդ իր ամենէն թանկագին բանին մէջ՝ այդ Միութեանն իսկ մէջ: Ախար կոտրեց փշուր փշուր այդ Միութիւնը, իբր գերագոյն հեգնանք սակայն զինքը պահելով գեռ տարիներ մեր առջև իբրեւ ինչ իրեն անձնաչափի նիւթեղէն ստուերը:

Մահը կուգայ որբիլ այսօր այդ ստուերը: Ու Յաւիտենութիւնը իրեն կ'առնէ Կոմիտասը ու միաժամանակ մեղի կուտայ զայն իր բուն եղածին պէս: Իրեն կ'առնէ ու մեղի կուտայ իր միութեանը մէջ վերահաստատած իսկական՝ Հոգի-Կոմիտասը: Գիտնանք մեզ համար կենդանի պահել զայն:

Ե. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

